

Het schip aan de wieg van Zuid-Afrika

De onfortuinenlijke lotgevallen van de Oostindiëvaarder *Nieuw Haarlem* hebben een allesbepalende invloed gehad op de ontstaansgeschiedenis van een land.

Op 25 maart 1647 liep een VOC-schip, volgeladen met kostbare specerijen, in Tafelbaai aan de grond. Het zou het verloop van de geschiedenis van Zuid-Afrika voorgoed bepalen. Het stranden van de Haarlem en de daaropvolgende gebeurtenissen zijn opgeschreven door VOC-onderkoopman, Leendert Jansz. van Tongeren.

De Nieuw Haarlem (kortweg Haarlem) werd in de jaren 1635-36 gebouwd op een van de scheepswerven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in Amsterdam. Met een lengte van 45 meter en een laadvermogen van 500 ton was het een doorsnee vrachtaarder voor de retourvaart naar 'de Oost'.

Drie succesvolle reizen had de Haarlem al op haar naam staan toen schipper Pieter Pietersz op 16 januari 1647 in Batavia, het hoofdkwartier van de VOC in Azië, haar zeilen liet hijsen. Samen

met de Witte Olifant en de Schiedam maakte het schip deel uit van een klein handelskonvooi volgeladen met peper, foelie, kandijsuiker, indigo, kaneel, kamfer, porselein en Japans textiel. De waarde van deze vracht: 183 018 gulden.

Door een hevige storm raakten de drie schepen elkaar kwijt in de Straat van Soenda, de zee-engte tussen de Indonesische eilanden Java en Sumatra. Met honderdtwintig zielen aan boord voer de Haarlem verder richting de Tafelbaai, 32 zeemijl ten noordoosten van Kaap de Goede Hoop. Daar hoopen de schepen elkaar weer te treffen.

Gestrand

Na het rondenvan de Kaap bereikte de Haarlem de Tafelbaai vanuit het Zuiden. Op dat moment was het windstil. In de verte zag Pieter Pietersz vanaf het bovenkampanjedek dat een onbekend schip voor anker lag. Men besloot per sloep poolshoogte te nemen, toen het plotseling verraderlijk begon te waaien.

Uit het niets boog een zuidoostenwind af naar het oosten. Uit alle macht probeerde Pietersz. voor de wind te blijven varen in de hoop dat zijn schip dieper water zou bereiken. Het schip bewoog echter steeds verder richting het strand.

De paniek was compleet toen de romp zich in een zandbank boorde en 'vreesselijk [begon] te stooten dat alle meenden te vergaen.' Meteen liet Pietersz het anker zakken, maar harde golven braken het touw. Als noodsignaal vuurde de Haarlem vier kanonsschoten af. Maar die bleven onbeantwoord.

Pas de volgende ochtend zagen de opvarenden witte zandduinen op 'ongeveer een musketschot verwijderd' van het schip. Al snel kwam er hulp. Het onbekende schip bleek de Witte Olifant te zijn. Met man-en-macht werd geprobeerd de driemaster los te trekken, wat volgens Leendert Jansz echter net zo ondoenlijk was 'als de sterren te tellen'. De Haarlem zat muurvast en maakte water.

Uit vrees dat het schip 'aenstucke geslage' zou worden, voerden officieren koortsachtig overleg. Voor een deel van de bemanning kwam snel een einde aan hun penibele situatie. Twee passerende Engelse koopvaardijschepen namen veertig passagiers aan boord. De grootste zorg was echter de kostbare handelswaar. Verschillende goederen, waaronder 82 balen kamfer, 80 balen kaneel en vijf kisten Japans textiel

konden nog worden verscheept naar de Witte Olifant en de Schiedam, die ondertussen ook Tafelbaai had bereikt.

Achterblijvers

In de daaropvolgende dagen gingen scheepstimmerlieden op het strand aan de slag met het bouwen van tenten en een geïmproviseerde houten fortificatie voor de lading en de bemanning die zou achterblijven. Toen 'Fort Zandenburgh' eenmaal stond, maakten de twee zusterschepen van de Haarlem zich klaar voor vertrek. Aan boord bevond zich ook schipper Pieter Pietersz. Hij moest zijn zinkende schip verlaten om als gezagvoerder verantwoording af te leggen aan de VOC-directie, de Heeren XVII. Op 12 april zagen 62 mannen hoe de zeilen van de Witte Olifant en de Schiedam steeds kleiner werden.

Gezicht op Kaap de Goede Hoop (Cap de Bonne Esperance). 18de eeuwse Franse prent van de uitgever Jacques Gabriel Huquier. Onder, 1/4 stuiver van de VOC, gemunt in Batavia, 1644

Kaap de Goede Hoop

1488

De Portugese zeevaarder Bartolomeu Dias rondt als eerste Europeaan de **Cabo da Boa Esperança**.

1652-1795

In bijna 150 jaar ontwikkelt de verversingspost van de VOC zich tot de **Nederlandse Kaapkolonie**.

1795-1910

Met een korte onderbreking (1803-1806) is de Kaap in Engelse handen als de **Cape Colony**.

1910-heden

In 1910 wordt de **Unie van Zuid-Afrika**, een Brits Dominieon. In 1961 ontstaat de **Republiek van Zuid-Afrika**.

PORTRET VAN JAN VAN RIEBEECK (1619-77), BEVELHEBBER VAN KAAP DE GOEDE HOOP EN VAN MALACCA EN SECRETARIS VAN DE HOGE REGERING VAN BATAVIA, ANONIEM, CA. 1660

Jan van Riebeeck

Jan van Riebeeck (1619-1677) begon zijn carrière als leerling chirurgijn bij de West-Indische Compagnie. In 1639 kwam hij in dienst van de VOC, waarin hij diverse posities bekleedde. Na een beschuldiging van corruptie moest hij in 1648 terugkeren naar Nederland. In 1651 werd hij door de VOC opnieuw uitgezonden, ditmaal naar de Walvisbaai. Van Riebeeck accepteerde deze benoeming omdat hij het zag als een kans om uiteindelijk weer naar Azië te kunnen gaan. Op 6 april 1652 landde hij in de Tafelbaai en stichtte hij Fort de Goede Hoop en begon met het telen van gewassen. Zo kwam inderdaad de door de VOC gewenste verversingspost van de grond. Maar van Riebeeck introduceerde ook de slavernij en hield vast aan een strikt calvinistisch geloof. Zo werd de kiem gelegd voor het latere Zuid-Afrika, waar blanke 'Boeren' het lange tijd voor het zeggen hadden.

Tijd om te treuren was er niet. Voor onderkoopman Leendert Jansz. stond de keuze om te blijven vast. Als dienaar van de VOC was hij verantwoordelijk voor de boekhouding van de handelsgoederen. Samen met de achtergebleven eerste stuurman was hij nu de hoogste in rang. In zijn journaal hield Leendert Jansz. dagelijks precies bij wat en hoeveel uit het ruim werd gehaald. Zo is te lezen hoe in de daaropvolgende maanden, met uitzondering tijdens 't feest des Paesschen', de mannen dag-en-nacht doorwerkten. Op 24 juni vond nog een

laatste inspectie plaats, maar men kon 'geen peper vinden drijven' in de romp.

Uiteindelijk werden '160 a 165 l. [lasten] peper, 15.000 lb. [pond] caneel, 30.000 lb. candij suijcker, 114 packen Guinees lijwaet [textiel] dear onder 6 packen heel verrott ende eenige bevlackt, 140 balien [houten containers] porceleijn + 7 kisten indigo' naar de kust overgebracht.

De bergingsoperatie mocht dan geslaagd zijn, het duurde nog een heel jaar voordat de achterblijvers werden gered. Gedurende deze periode

trotseerden zij onweersbuien, zandstormen en hittegolven. Maar ondanks de primitieve omstandigheden wist iedereen op Fort Zandenburgh het er heelhuids van af te brengen.

Een gelukkige omstandigheid was de aanwezigheid van vers drinkwater en volop voedsel in de buurt. Van het nabijgelegen Robbeneiland werden pinguïns, pinguïneieren, aalscholvers gehaald. Ook werd een 'goede quantiteit visschen gevangen'.

Bij uitzondering stond zelfs een neushoorn op het menu, die na een gevecht met een olifant werd neergeschoten. Het vlees bleek 'van goede smaect' te zijn. De zandgronden in de omgeving waren 'seer goet ende vruchtbaer' voor het verbouwen van 'pompoen, watermaloenen, cool, wortelen, radijs, ajuin, loock ende voorts alderhande moescruijt'.

Voor onderkoopman Leendert Jansz. stond de keuze om te blijven vast.

RIJSMUSEUM

Een andere reden voor de succesvolle overwintering aan de Tafelbaai waren de vriendschappelijke contacten met de oorspronkelijke inwoners (Khoikhoi). Meteen na het stranden van de Haarlem had de bemanning in de duinen zwarte mannen zien lopen. Hoewel de eerste toenaderingspogingen met de nodige achterdocht verliepen, bleken deze 'strandloopers' geen kannibalen te zijn, zoals men in eerste instantie vreesde.

Met verwante stammen die later verschenen, werden runderen en schapen geruimd voor brood, tabak en gele koperplaatjes. Mettertijd ontstond wederzijds respect en zelfs een vorm van kameraadschap. Sommige strandloopers leerden enkele woorden Nederlands spreken 'ende [konden] die van't schip Haerlem meest alle bij haer namen noemen'. Het moet voor de Leendert Jansz. dan ook een dubbel

gevoel zijn geweest toen hij in maart 1648 (de exacte datum is onbekend) aan boord stapte van VOC-schip Vrede om voorgoed afscheid te nemen van deze 'vrundelijke inwoonders'.

Een Nederlands vervolg

Eenmaal terug in Amsterdam schreef de onderkoopman aan de Heeren XXVII een uitgebreid rapport over zijn ervaringen in Fort Zandenburg. Hierin pleitte hij voor het plaatsen van een 'fort ende thuijn' in de vruchtbare Tafelvallei dat zelfs 'sonder kosten met voordeel ende proffijt can geschieden'. Door een kleine investering zou van de passerende VOC-schepen 't volcq haer volcomen rantsoen genietende ... [en] cloeck ende gesont in 't vaderland ende op Batavia cunnen worden gebracht'.

In hun *Remonstrantie* schreven Leendert Jansz en Matthijs Proot (een

RIJSMUSEUM

Kaart van Afrika uit ca. 1690 door Carel Allard, met een deels fictief binnenland. Onder: Frederik Hendrik, stadhouder van de Republiek, die stierf in 1647.

KHOIKHOIVROUW MET ZUIGELING,
ANONIEM, NAAR ANDRIES
BEECKMAN, CA. 1675 - CA. 1725

Veranderende beeldvorming over een volk

De aquarel links is geïnspireerd op een van de oudste tekeningen van de autochtone bewoners van Kaap de Goede Hoop door de Engelse historicus Thomas Herbert. Hij plaatste zijn schets in zijn reis-dagboek uit 1626. De vrouw draagt een kind op haar rug. De over haar schouder geslagen borst is een westers cliché. In haar linkerhand heeft ze een stuk darm vast die verbeeldt hoe de KhoiKoi rauwe ingewanden zouden eten. Leendert Jansz. noemde deze mensen strandloopers en respecteerde hen en hun leefwijze, maar dat beeld zou snel veranderen. De stammen werden lange tijd aangeduid als Hottentotten en waren in de 17de en 18de eeuw in westerse ogen 'het ellendigste volk op aarde'. Pas in de 19de eeuw veranderde de kijk op de Khoikoi in een meer positieve richting.

RIJSMUSEUM

collega-onderkoopman van de VOC) positief over hun ontmoeting met de oorspronkelijke bewoners. Hij deed zelfs een stevige aanbeveling dat de toekomstige commandeur iemand moest zijn die 'd'inwoonders met beleefft [heid] bejegende ende alles wat van haer handelde ten danck betaelden.' De VOC-directie besloot tot het vestigen van een permanent verversingsstation bij Kaap de Goede Hoop.

Het stranden van de Haarlem was de katalysator die de basis legde voor Kaapstad, en voor de huidige multiraciale en

multiculturele Zuid-Afrikaanse samenleving. 'Al onze problemen begonnen met Van Riebeeck', zei de toenmalige Zuid-Afrikaanse president Jacob Zuma in 2015 tijdens een toespraak voor het ANC. Hiermee doelde hij op Jan van Riebeeck, de eerste commandeur van de 'Herberg van de zeven zeeën'. Samen met 90 calvinistische kolonisten zette hij op 6 en 7 april 1652 voet aan wal in Tafelbaai. Aan de aanbeveling van Leendert Jansz. dat het 'fort met een goed opperhoofd versien sijnde', werd geen gehoor gegeven.

Van Riebeeck vroeg het VOC-bestuur al snel om overplaatsing naar Indië. Daar zouden zijn kwaliteiten beter tot hun recht komen dan tussen deze 'saaie, domme, luie en stinkende mensen'. Van het oorspronkelijke wederzijdse respect en de kameraadschap met de strandloopers was na zijn vertrek in 1662 weinig meer over.

Leendert Jansz. heeft hier zeer waarschijnlijk niets van meegekregen. Hij werd gepromoveerd tot VOC-koopman in Batavia om vervolgens in anonimiteit te sterven. ■ –Bart Gielen

ONDERZOEK Sinds 1989 verricht de Nederlandse maritiem archeoloog Bruno Werz, oprichter van het Afrikaans Instituut voor Maritiem Onderwater-Onderzoek (AIMURE), onderzoek naar de Haarlem. Inmiddels is op basis van research met vrij grote zekerheid bekend waar het schip is gestrand. Voor definitief uitsluitel wordt momenteel een laboratoriumanalyse gedaan naar koperresten die op de vermoedelijke locatie werden gevonden. Mocht blijken dat deze van de Haarlem afkomstig zijn, dan kan fase-2 van het project van start gaan: het bergen van het wrak. Van Fort Zandenburg is tot nu toe geen enkel spoor teruggevonden.

KHOIKOI MET EEN GIRAFFA
CAMELEOPARDIS DOOR ROBERT
JACOB GORDON, 1779

RIJSMUSEUM